

АЛБИНА ПОДГРАДСКА

СИРОТА МИЛЕВА ИЗ БОСНЕ У НАШОЈ ЦИВИЛИЗАЦИЈИ ГОДИНЕ 1878

**НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ/НАРОДНО КАЗАЛИШТЕ/
NÉPSZÍNHÁZ СУБОТИЦА, ДЕЧЈЕ ПОЗОРИШТЕ
СУБОТИЦА И СЕОСКИ КУЛТУРНИ ЦЕНТАР МАРКОВАЦ**

СРЕДА, 29. МАЈ

ALBINA PODGRADSKA

MILEVA, AN ORPHAN FROM BOSNIA IN OUR CIVILIZATION IN 1878

**NATIONAL THEATER IN SUBOTICA, YOUTH
THEATRE IN SUBOTICA, AND RURAL CULTURAL
CENTER MARKOVAC**

WEDNESDAY, 29TH MAY

Фото: Игор Прерадовић

Режија: АНЂЕЛКА НИКОЛИЋ
Драматургија и превод на мађарски: РОЗИ Б. БРЕШЋАНСКИ
Сценски простор: АНЂЕЛКА НИКОЛИЋ,
РАДИВОЈЕ ДИНУЛОВИЋ
Костимограф: МАРКО МАРОСИУК
Композитор: ГЕЗА КУЧЕРА
Покрет: ИСИДОРА СТАНИШИЋ
Превод на словачки: ЗДЕНКА ВАЛЕНТ БЕЛИЋ
Превод на ромски: СТЕВАН НИКОЛИЋ
Превод на пољски: МАРЖЕНА МАЧУЛЕВИЧ
Лекторка за буњевачки језик: КРИСТИНА ЈАКОВЉЕВИЋ
Лектор за српски језик: САША ЛАТИНОВИЋ
Лекторка за мађарски језик: АГНЕС РАФАЈ ТЕЛЕЧКИ

Улоге

Милева, девојчица: НИКА ВИЗИН
Милева, девојка: ПЕТРА МИЈАИЛОВИЋ
Милева, одрасла: ДИНА ТОМИЋ ДЕДОВИЋ
Мајка: САЊА МОРАВЧИЋ
Надничарка: СУЗАНА ВУКОВИЋ
Сида: СОФИЈА ЖИВАНОВИЋ
Софија: КИРА ТЕРТЕЛИ
Зорка: ЕЛЕНА БУДИМИР
Даринка: КАЛИНА БИБИН
Лепосава: НЕВЕНА МОРАВЧИЋ
Христина: ТАРА ВУКМИРИЦА
Станка: СОФИЈА МОЛНАР
Перса: ТЕОДОРА МАРКОВИЋ
Јуца: ЛЕНА МИЈАИЛОВИЋ
Берта: ДАНКА САВИН
Један господин: МИЛОШ СТАНКОВИЋ
Бертина мајка: КРИСТИНА ЈАКОВЉЕВИЋ
Сељанка: ХЕРМИНА Г. ЕРДЕЉИ
Максим Рока: АНДОР КОВАЧ НЕМЕШ
Миклош Колар: КРИСТИЈАН БУДИНЧЕВИЋ
Стипан Бикар: ЉУБИША РИСТОВИЋ
Сима Торњански: МИЛАН ВЕЈНОВИЋ

Јозеф Штеблер: ДИМИТРИЈЕ ДИНИЋ
Јошка Волф: АТИЛА БАРАТ
Бележник, Лепосавин отац: УРОШ МЛАДЕНОВИЋ
Мађар: ЧАБА РАЛБОВСКИ
Словак: МИРОСЛАВ ФАБРИ
Први Ром: МУХАМЕТ БУЊАКУ
Други Ром: РИЧАРД АМБРУШ
Прва Ромкиња: ВЕСНА КЉАЈИЋ РИСТОВИЋ
Друга Ромкиња: МОЊА МЕДАКОВИЋ ВУКСАНОВИЋ
Трећа Ромкиња: САБИНА ШЕЋИРИ
Четврта Ромкиња: ФЛОРЕНСИЈА КАЈТАЗ
Пета Ромкиња: ЕЛМЕДИНА СУЛЕЈМАНИ
Процењивач: ИГОР ГРЕКСА
Пишта, Дангуба: МИЛОШ МАЦУРА
Куварица: ЖОФИЈА МАЂАР
Кочијаш: ВЛАДИМИР ГРБИЋ
Бадавација: АРПАД ЧЕРНИК
Софијина мајка: ЧИЛА ПАМЕР
Доктор: СРЂАН СЕКУЛИЋ

Представа траје око 2 сата

Direction: ANĐELKA NIKOLIĆ
Dramaturge and translation to Hungarian: BREŠTYÁNSZKI
B. ROZI
Set design: ANĐELKA NIKOLIĆ, RADIVOJE DINULOVIC
Costume design: MARKO MAROSIUK
Composer: KUCSERA GÉZA
Stage movement: ISIDORA STANIŠIĆ
Translation to Slovak: ZDENKA VALENT BELIĆ
Translation to Romani: STEVAN NIKOLIĆ
Translation to Polish: MARZENA MACIULEWICZ
Bunjevac dialect stage speech: KRISTINA JAKOVLJEVIĆ
Serbian stage speech: SAŠA LATINOVIĆ
Hungarian stage speech: RAFFAI TELEČKI ÁGNES

Cast

Mileva, girl: NIKA VIZIN
Mileva, adolescent: PETRA MIJAILOVIĆ
Mileva, adult: DEDOVITY TOMITY DINA
Mother: SANJA MORAVČIĆ
Worker: SUZANA VUKOVIĆ
Sida: SOFIA ŽIVANOVIĆ
Sofija: KIRA TERTELI
Zorka: ELENA BUDIMIR
Darinka: KALINA BIBIN
Leposava: NEVENA MORAVČIĆ
Hristina: TARA VUKMIRICA
Client: SOFIJA MOLNAR
Persa: TEODORA MARKOVIĆ
Juca: LENA MIJAILOVIĆ
Berta: DANKA SAVIN
Gentleman: MILOŠ STANKOVIĆ
Berta's mother: KRISTINA JAKOVLJEVIĆ
A peasant girl: ERDÉLYI HERMINA
Maksim Roka: KOVÁCS NEMES ANDOR
Mikloš Kolar: BUDINČEVIĆ KRISZTIÁN
Stipan Bikar: LJUBIŠA RISTOVIĆ
Sima Tornjanski: MILAN VEJNOVIĆ

Jozef Štebler: DIMITRIJE DINIĆ
Joška Volf: BARÁTH ATTILA
Notary, Leposava's father: UROŠ MLADENOVIĆ
The Hungarian: RALBOVSZKI CSABA
The Slovak: MIROSLAV FABRI
The first Romani man: MUHAMET BUNJAKU
The second Romani man: AMBRUS RICHÁRD
The first Romani woman: VESNA KLJAJIĆ RISTOVIĆ
The second Romani woman: MONJA MEDAKOVIĆ VUKSANOVIĆ
The third Romani woman: SABINA ŠEĆIRI
The fourth Romani woman: FLORENSIJA KAJTAZ
The fifth Romani woman: ELMEDINA SULEJMANI
Appraiser: IGOR GREKSA
Pišta, loafer: MILOŠ MACURA
Cook: MAGYAR ZSÓFIA
Coach driver: VLADIMIR GRBIĆ
Truant: CSERNIK ÁRPÁD
Sofija's mother: PÁMER CSILLA
Doctor: SRĐAN SEKULIĆ

The play is about 2 hours long.

СПИСАТЕЉИЦА

Албина Подградска (Пешта, 1858–1880)

Албина Подградска, Словакиња, написала је позоришни комад *Сироша Милева из Босне у нашој цивилизацији год. 1878*, први штампани сачувани позоришни текст на српском језику који потписује жена. Њено драмско дело објављено 1880. није наведено у књизи *Српска књига XVIII и XIX века*, што је утицало да је остало непознато и заборављено, као и млада списатељица. Нажалост, ова драма никада није играна на сцени што доприноси њеном паду у заборав. Траг о Албини Подградској налазимо у часопису *Јавор* који је у једанаест бројева 1891. указао на Српкиње које пишу. Наведено је преко сто имена, у осмом прилогу поменута је и Албина.

О животу Албине Подградске има штурих сазнања из документације Српске учитељске школе у Сомбору. Документи сведоче да је рођена 1858. у Пешти. У Новом Саду је живела од 1864, од своје шесте године. Ту је завршила основну школу, а затим и четири разреда „народне школе“, тзв. девојачку школу. У Српску учитељску школу у Сомбору уписује се 1874. Школу је учила три године и завршава је 1877. Још неко време остаје у Сомбору, највероватније зато што је ту од 1872. до 1878. предавао њен отац Јозеф Подградски (1823–1915). Испит за учитељицу положила је 1878. По повратку у Нови Сад 1878. написала је драму *Сироша Милева*. Исте године обољева, па не полаже стручни испит и не запошљава се. Нема података зашто 1880. одлази у Сомбор. У том граду умире 30. марта исте године где је и сахрањена. Имала је само 21 годину.

РЕДИТЕЉКА

Ову представу имала сам част да обликујем са групом изванредних људи – мушкараца и жена, Суботичана и особа које долазе из других градова, деце и одраслих, професионалаца и оних који се позориштем баве из радозналости и љубави, Мађара, Срба, Рома, Словака, православаца, муслимана, католика и атеиста. Заједничка нам је била воља да радимо и огромно стрпљење.

Ово је моја 42. режија, изведена са ансамблом који броји 41 учесника и процес који ћу памтити по томе да у њему није изговорена ниједна ружна реч, ни на једном од свих језика које говоримо. Из њега носим осећај да има наде за нашу цивилизацију.

Анђелка Николић (Смедеревска Паланка, 1977)

Дипломирала је на Катедри за позоришну и радио режију Факултета драмских уметности и на Катедри за француски језик Филолошког факултета у Београду. Режирала је тридесетак представа у позорштима Србије и Словеније, за децу и одрасле, у институционалном оквиру и на независној сцени, и десетак радио драма.

Учествовала је на свим важнијим позоришним фестивалима у земљи и региону. Њене режије награђиване су на Стеријином позорју (*Радници умиру љевајући*), Фестивалу професионалних позоришта Србије (*Нејри*), Звездаришту и Фестивалу независних продукција (*Ејске ијрице: Зигање Скадра*), Вршачкој позоришној јесени (*Вучјак*). Добитница је Годишње награде Малог позоришта „Душко Радовић“ (*Дечак који каже да/дечак који каже не*) и награде Пикиног фестивала у Велењу (*Пији Дуја Чарайа*). За представу *Шарлоша* добила је Награду за уметничку храброст на фестивалу ПатосОффирање у Смедереву. Представљала је Словенију на фестивалу „Најбоље са истока“ у Бечу (*Ниси заборавила, само се не сећаш више*).

Преводи са француског и енглеског језика. Чланица је извршног одбора ASSITEJ центра Србије. Учествовала је у оснивању уметничке групе *Хоџ.ла!*, у оквиру које реализује уметничке, истраживачке и активистичке пројекте. Покренула је ОНТД (*Organisation of Nice Theater Directors*), интернационалну и интерконтиненталну организацију позоришних редитеља.

КРИТИКА

КАКВА ЈЕ СУДБИНА НЕВОЉНО РАСЕЉЕНИХ ЛИЦА? Ево шта ће вам рећи једна сирота Милева из Босне...

Постоји један незванични податак који каже да је у целокупној историји човечанства свака друга особа у једном тренутку променила пребивалиште. Језиком данашњице, тај феномен се назива миграције, али током историје чешће је био везан за присилно расељавање, трговину робљем, етничко чишћење...

Сироша Милева из Босне у нашој цивилизацији тогине 1878. Албине Подградске један је драмски комад управо о судбини невољно расељених лица. Заправо, не знам тачно шта је, прича или књижица, али тако нам је прошле недеље представљен у Народном позоришту Суботица. Као заборављен и запостављен драмски комад, и то први који је икада штампан, а да га је на српском језику написала жена, сачуван и данас.

Редитељка Анђелка Николић није ишла за тим да га архивира, нити да га актуелизује преко сваке мере. На пример, третирајући феномен избеглиштва из перспектива савремених ратова и геноцидних политика. Анђелка Николић се одлучила да *Милеву* представи осебујно, као да је то овдашња и само наша прича, али ипак епских, цивилизацијских размера. Дакле, и универзална. И одлучила се да то уради у комуникацији, интеракцији са публиком. Па тако, већ после посвете у којој Албина Подградска наводи да јој се приход од продаје њене књижице употреби за криж на гробу, поставља питање „За шта бисте ви употребили приход од ове представе?”. Један од духовитијих одговора из публике на премијери био је „За отварање зграда позоришта”, а остало је отворено питање да ли ће и за шта ће. У Суботици,

наиме, већ деценијама се реконструише зграда позоришта, а глумци раде у импровизованим просторима. Бар ће свака од наредних публика да размени своје гласове не само на ову тему него и на многе друге које се покрећу у представи, попут оне, на пример, коме бисте пре уделили милостињу – жени с дететом или мушкарцу. Ова тема има чак и едукативну димензију, јер многи криминални ланци експлоатације деце управо рачунају на самилост према њима, саопштава се. Што не знају баш сви, па Албина Подградска том редитељско-глумачком интервенцијом постаје ванредно важна и савремена ауторка.

Иначе, укључивањем публике, слојева аматерског стваралаштва, кроз продукцијско учешће Сеоског културног центра Марковац и сарадњу са Едукативним центром Рома, елементима представе приказаним кроз језик музике, народног певања, молитве, отварањем расправе о зеленашима, веронауци, укључивањем деце и младих да играју у представи, својеврсним уједињењем Дrame на мађарском и Дrame на српском језику Народног позоришта Суботица, редитељка је од једноставног, готово наивистичког текста младе ауторке из 19. века, истакла сву његову сложеност када се посматра без елитистичких, културолошких скрупула, управо карактеристичних за „нашу цивилизацију”. Карактеристичних за положај публике, као контрапункт сиротој Милеви из Босне чија породица није обезглављена само дивљањем турске сабље на заласку империјалне каријере, него и цивилизацијом коју сусреће у Војводини. Конкретно, лихварском цивилизацијом представљеном кроз низ „банкара”, односно вредности које људе деле на

нас и њих, на мушкарце и жене, на сиромашне и богате, јаче и слабије... И можда, што је још важније, цивилизацијом која као да тера људе да једни друге преваре, да греше.

Веома је уочљиво хуманистичко фаворизовање женског рода. У школи су приказане искључиво другарице. Оне које препознају Милевину муку искључиво су мајке. Готово сви мушкарци углавном су у функцији злоупотребе положаја моћи. Чак и изузеци као да потврђују то правило. С те стране, представа о сиротој Милеви изузетно је критична према патријархату, а жене и националне или етничке групе није склона да посматра и представља према стереотипима, што јој је врлина. Осим у једном делу када такорећи пропагира идеје словенства и православља с упитном патетичком нотом посебности у односу на друге.

Веома податна представа за анализу, дискусије, па чак и сукобе око тумачења, њених емотивних нота, политичких и социјалних конструката. Међутим, осећај је веома јасан и непобитан – *Сироша Милева* је несвакидашња, врло важна, велика и значајна представа. Преко 40 људи на сцени у извођачком ансамблу, на стотине у публици, поделили су јединствен тренутак. Мене су навели да истражујем „Принципе расељености“ UNHCR-а, међународно право које се свакодневно и масовно крши у Палестини, Украјини, границама Европске уније. Слушајући сведочанства глумаца о фотографијама избеглица које су издвојене као тонска слика представе, сетио сам се једне из мог породичног албума.

Игор Бурић (*Дневник*, 18. март 2024)

ИМАТИ И НЕМАТИ

У суботичком Народном позоришту редитељка Анђелка Николић поставила је никад изведено, прво (и једино) драмско дело једне домаће списатељице! Реч је о тексту *Сироша Милева из Босне у нашој цивилизацији 1878. године*, из пера Албине Подградски. Ауторка је Словакиња из Војводине, у чијој драми се чују реплике на свим језицима присутним у мултиетничкој Војводини њеног доба, с тим да је већина текста на српском језику, а главни ликови су мајка и ћерка из Босне, српске избеглице пред Турцима. Од Албине бисмо засигурно и више чули да није умрла нетом по штампању ове драме, у 21. години.

Ово је дубоко социјална прича, врло директна и без сентиментализма, о друштву неосетљивом на патње гладних. О бескрупулозним каматарима, преварантима по пијаци и понеком богоугодном поступку добрих људи. Албина интелигентно сагледава и наводи све поремећаје војвођанског друштва свог времена, чини то с јаком социјалном осетљивошћу. Као коректив, помало наивно, наводи живот у Босни, где наводно нема толико друштвених девијација. Решење проблема проналази у организовању школских другарица, које сиромашној Босанки доводе своје мајке да им шије, и да заради за живот себи и ћерки.

Анђелка Николић драму режира као судски процес, поставивши све учеснике на трибину насупрот публици. Нема сценске илузије, сви су у радној (својој) одећи, говори се на језицима на којима је ауторка писала. Прича се прекида у више наврата позивом публици да гласа поводом одређеног питања. Учесника је много, већином су натуршчици. Врло талентовани за глуму, попут групе Ромкиња и Рома, захваљујући којима се и ромски језик чуо у позоришту. Посебно су занимљиве девојчице из драмске групе, које играју Милевине школске другарице. Саму Милеву представљају три девојчице, сугеришући њено одрастање, тиме и дуго трајање социјалне беде, што редитељка продубљује сценски јасно отворивши додатне кругове потлачености.

Сања Моравчић доноси сву трагику избеглице, покрадене жене и мајке. Глумачки се издваја Сузана Вуковић као Надничарка, Мирослав Фабри као шармантни Словак... На листи је 41 име, немогуће их је наводити.

Александра Гловацки (*Нови Маџазин*)

WRITER

ALBINA PODGRADSKA (PEST, 1858–1880)

Albina Podgradska, a Slovak woman, wrote the theater play *Mileva, an Orphan from Bosnia in Our Civilization* in 1878, the first printed preserved theater text in the Serbian language by a woman. Her dramatic work was published in 1880 but was not listed in the book *Serbian Books of the 18th and 19th Centuries*, which contributed to its remaining unknown and forgotten, just like the young writer herself. Unfortunately, this drama was never performed on stage, which contributed to its decline into obscurity. We find traces of Albina Podgradska in the magazine *Javor*, which highlighted Serbian women writers in eleven issues in 1891. Over a hundred names were mentioned, and Albina was mentioned in the eighth issue.

There is limited information about the life of Albina Podgradska from the documentation of the Serbian Teachers' School in Sombor. Documents testify that she was born in 1858 in Pest. She lived in Novi Sad from 1864, from the age of six. There she completed elementary school and then four grades of the "people's school," the so-called girls' school. She enrolled in the Serbian Teachers' School in Sombor in 1874. She attended the school for three years and graduated in 1877. She remained in Sombor for some time, most likely because her father, Jozef Podgradski (1823–1915), taught there from 1872 to 1878. She passed the qualification exam to become a teacher in 1878. Upon returning to Novi Sad in 1878, she wrote *Mileva*. During the same year, she fell ill, did not take the professional exam, and did not find employment. There is no information about why she went to Sombor in 1880. She died in that city on 30th March of the same year, and she was also buried in Sombor as well. She was only 21 years old.

DIRECTOR

I had the privilege to work on this play with a group of extraordinary individuals – men and women, both from Subotica and other cities, children and adults, professionals and those who engage in theater out of curiosity and love, Hungarians, Serbs, Romani people, Slovaks, Orthodox, Muslims, Catholics, and atheists. Our common ground was the willingness to work and immense patience.

This is my 42nd play, performed with an ensemble of 41 participants, and I will remember this process for not a single ugly word being spoken, in any of the languages we speak. From it, I carry a sense that there is hope for our civilization.

ANĐELKA NIKOLIĆ (SMEDEREVSKA PALANKA, 1977)

Anđelka Nikolić graduated from the Department of Theater and Radio Directing at the Faculty of Dramatic Arts and from the Department of French Language at the Faculty of Philology in Belgrade. She has directed over forty performances in theaters in Serbia and Slovenia, for both children and adults, within institutional frameworks and on the independent scene, as well as about ten radio dramas.

She has participated in all major theater festivals in the country and the region. Her directions have been awarded at the Sterijino Pozorje (*Workers Die Singing*), the Festival of Professional Theaters of Serbia (*Negri*), Zvezdarište, and the Festival of Independent Productions (*Epic*

Games: Building of Skadar), Vršac Theater Autumn (*Vučjak*). She is the winner of the Annual Award of the Small Theater "Duško Radović" (*The Boy Who Says Yes/The Boy Who Says No*) and the award of the Pikin Festival in Velenje (*Pippi Longstocking*). For the performance of Charlotte, she received the Award for Artistic Courage at the PatosOFFiring Festival in Smederevo. She represented Slovenia at the festival "Best from the East" in Vienna (*You Haven't Forgotten, You Just Don't Remember Anymore*).

She translates from French and English. She is a member of the executive board of the ASSITEJ Center of Serbia. She participated in founding the artistic group Hop.la!, within which she realized artistic, research, and activist projects. She initiated ONTD (Organization of Nice Theater Directors), an international and intercontinental organization of theater directors.

REVIEWS

WHAT IS THE DESTINY OF INVOLUNTARILY DISPLACED PERSONS?

HERE IS WHAT AN ORPHAN, MILEVA FROM BOSNIA, WILL TELL YOU...

There is an unofficial statistic that claims that in the entire history of humanity, every other person has, at some point, changed their place of residence. In contemporary language, this phenomenon is called migration, but throughout history, it has often been associated with forced displacement, slave trade, ethnic cleansing...

Mileva, an Orphan from Bosnia in Our Civilization in 1878 by Albina Podgradska is a dramatic play precisely about the fate of involuntarily displaced persons. I am not exactly sure what it is, a story or a booklet, but that is how it was presented to us last week at the National Theatre in Subotica. As a forgotten and neglected dramatic play, the first one ever printed in Serbian language written by a woman, it is preserved even today.

Director Anđelka Nikolić did not aim to archive it, nor to revitalize it excessively. For example, addressing the phenomenon of displacement from the perspective of modern wars and genocidal policies. Anđelka Nikolić decided to present Mileva uniquely, as if it were our local story alone, but still of epic, civilizational dimensions. Therefore, universal. She decided

to do it through communication and interaction with the audience. So, already after the dedication where Albina Podgradska states that the proceeds from the sale of her booklet will be used for a cross on the grave, she asks, "What would you use the proceeds from this performance for?". One of the witty responses from the audience at the premiere was "For the opening of the theater building," and the question remained open as to whether they will and what they will use it for. In Subotica, for decades, the theater building has been under reconstruction, and actors work in improvised spaces. At least each of the subsequent audiences will exchange their voices not only on this topic but also on many others raised in the performance, such as whom would you rather show mercy to - a woman with a child or a man. This theme even has an educational dimension because many criminal chains of child exploitation rely on pity towards them, and it is communicated. Not everyone knows that, so Albina Podgradska becomes an extraordinarily important and contemporary author through this directorial-acting intervention.

Moreover, by involving the audience, layers of amateur creativity, through the production participation of the Rural Cultural Center Markovac and cooperation with the Educational Center of Roma, elements of the performance presented through the language of music, folk singing, prayer, opening a discussion on greenhorns, religious education, involving children and young people to play in the performance, a unique combination of the Drama in Hungarian and the Drama in Serbian of the National Theatre Subotica, the director highlighted all its complexity when viewed without elitist, cultural constraints, precisely characteristic of "our civilization". Characteristic of the audience's po-

sition is a contrast to the orphan Mileva from Bosnia whose family was not decapitated only by the rampage of the Turkish sword at the sunset of the imperial career, but also by the civilization she encounters in Vojvodina. Specifically, the usurious civilization is represented through a series of “bankers”, that is, values that divide people into us and them, men and women, poor and rich, stronger and weaker... And perhaps, what is even more important, is a civilization that seems to drive people to deceive each other, to sin.

A very noticeable humanistic favoritism towards the female gender. Only female classmates are depicted at school. Those who recognize Mileva's suffering are exclusively mothers. Almost all men are mostly in positions of abusing power. Even exceptions seem to confirm this rule. From that perspective, the representation of the orphan Mileva is extremely critical of patriarchy, and she is not inclined to view and represent women and national or ethnic groups according to stereotypes, which is her virtue. Except in one part when she almost propagates the ideas of Slavic identity and Orthodoxy with a questionable pathetic note of uniqueness compared to others.

It is a very susceptible performance for analysis, discussions, and even conflicts about interpretations, emotional notes, and political and social constructs. However, the feeling is very clear and indisputable – Mileva, *an Orphan from Bosnia in Our Civilization in 1878* is an extraordinary, very important, grand, and significant performance. Over 40 people on stage in the performing ensemble, hundreds in the audience, shared a unique moment. They prompted me to explore the “Principles of Displacement” of the UNHCR, an international law that is daily and massively violated in Palestine, Ukraine, and the borders of the European Union. Listening to the actors' testimonies about refugee photographs singled out as the sound picture of the performance, I remembered one from my family album.

Igor Burić (*Dnevnik*, 18th March 2024)

TO HAVE AND HAVE NOT

At the National Theatre in Subotica, director Anđelka Nikolić has staged a play that has never been performed before, the first (and only) dramatic work by a domestic female writer! We are talking about *Mileva, an Orphan from Bosnia in Our Civilization in 1878*, written by Albina Podgradska. The author is a Slovakian from Vojvodina, whose drama features dialogues

in all the languages present in the multi-ethnic Vojvodina of her time, with the majority of the text in Serbian, and the main characters being a mother and daughter from Bosnia, Serbian refugees fleeing from the Turks. Albina would surely have been heard more if she had not died shortly after the printing of this drama, at the age of 21.

This is a deeply social story, very direct and without sentimentality, about a society insensitive to the suffering of the hungry. About unscrupulous usurers, swindlers in the marketplace, and the occasional righteous act of good people. Albina intelligently observes and points out all the disturbances in the society of Vojvodina in her time, doing so with a strong social sensitivity. As a corrective, somewhat naively, she depicts life in Bosnia, where supposedly there are not as many social deviations. She finds a solution to the problem by organizing school friends who bring their mothers to sew for the poor Bosnian girl, to earn a living for themselves and their daughters.

Anđelka Nikolić directs the drama as a courtroom trial, placing all the participants on a platform opposite the audience. There are no stage illusions, everyone is in their (own) work clothes, speaking the languages the author wrote in. The story is interrupted several times by inviting the audience to vote on a specific question. There are many participants, mostly amateur actors and extras. Very talented in acting, like the group of Romani women and men, thanks to whom the Romani language was heard in the theater. The girls from the drama group who play Mileva's school friends are especially interesting. Mileva herself is portrayed by three girls, suggesting her upbringing, and thus the prolonged duration of social misery, which the director deepens by clearly opening additional circles of oppression on stage.

Sanja Moravčić brings all the tragedy of a refugee, a robbed woman, and a mother. Among the actors, Suzana Vuković stands out as the Seamstress, and Miroslav Fabri as the charming Slovak... The list includes 41 names, it is impossible to list them all.

Aleksandra Glovacki (*Novi Magazin*)